

ΠΟΡΙΣΜΑΤΑ

ΣΤ' Πανελληνίου Λειτουργικού Συμποσίου
Στελεχών Ι. Μητροπόλεων,

Τήνος 20-23 Σεπτεμβρίου 2004

Α'

ΑΝΑΚΟΙΝΩΘΕΝ

Όλοκληρώθηκαν με έπιτυχία οι έργασίες του Στ' Λειτουργικού Συμποσίου Στελεχών Ίερών Μητροπόλεων, που διοργάνωσε ή Εϊδική Συνοδική Έπιτροπή Λειτουργικής Αναγεννήσεως τής Ίερās Συνοδου τής Έκκλησίας τής Ελλάδος καί εφίλοξενησε ή Ίερά Μητρόπολη Σύρου, Τήνου, Άνδρου, Κέας καί Μήλου στην αίθουσα του Ίδρύματος Τηνιακού Πολιτισμού στην Τήνο από 20-23 Σεπτεμβρίου 2004. Τό Συμπόσιο τελοῦσε ὑπό τήν αιγίδα του Μακαριωτάτου Αρχιεπισκόπου Αθηνών καί Πάσης Ελλάδος κυρίου Χριστοδούλου καί συμμετείχαν 110 εκπρόσωποι από Ίερες Μητροπόλεις τής Έκκλησίας τής Ελλάδος.

Συμμετείχαν επίσης 18 εισηγητές, καθηγητές Πανεπιστημίου διαφόρων ειδικοτήτων, οί όποιοι ανέπτυξαν τά επί μέρους θέματα σύμφωνα μέ τό πρόγραμμα.

Κεντρικό θέμα μελέτης του Συμποσίου ήταν: "Χριστιανική λατρεία καί ειδωλολατρία. Οὐκ ελάτρευσαν τῆ κτίσει οί θεόφρονες παρά τόν κτίσαντα". Τήν Άκολουθία του Άγιασμου τής έναρκτηρίας συνεδρίας έτέλεσε ό Σεβασμιώτατος Μητροπολίτης Σύρου κ. Δωρόθεος, ό όποιος καί προσεφώνησε καλωσορίζοντας τους συνέδρους. Έν συνεχεία ό Σεβασμιώτατος Μητροπολίτης Καισαριανής, Βύρωνος καί Ύμηττου κ. Δανιήλ χαιρέτησε τά μέλη του συμποσίου καί έτόνισε ότι: «εις τό Συμπόσιον θά διερευνήσωμεν τήν σχέσιν τής αρχαιοελληνικής θρησκείας - ειδωλολατρίας, των άλλων αρχαίων ειδωλολατρικών θρησκειών καί τής Ίουδαϊκής θρησκείας μέ τήν χριστιανικήν λατρείαν, τήν λατρείαν τής Έκκλησίας». Τέλος, ευχαρίστησε τήν Ίερά Σύνοδο τής Έκκλησίας τής Ελλάδος για τήν απόφασή της νά συγκληθεϊ τό έν λόγω Συμπόσιο καί για τήν στήριξη των πρωτοβουλιών καί εισηγήσεων τής Εϊδικής Συνοδικής Έπιτροπής Λειτουργικής Αναγεννήσεως.

Χαιρετισμούς απήυθησαν στά μέλη του Συμποσίου ό Δήμαρχος Τήνου κ. Κων/νος Αθηναϊος, ό Έπαρχος Τήνου κ. Ραφαήλ Μωραϊτης, ό Δήμαρχος Έξωμβούργου Τήνου κ. Παναγιώτης Κροντηράς καί ό Γενικός Γραμματέας του Ίδρύματος Τηνιακού Πολιτισμού καί του Πανελληνίου Ίερού Ίδρύματος Ευαγγελιστρίας Τήνου κ. Αντώνιος Άλβέρτης.

Τό Συμπόσιο τίμησε μέ τήν παρουσία του ό Μακ. Αρχιεπί σκοπος Αθηνών καί Πάσης Ελλάδος κ. Χριστόδουλος, ό όποιος στην εισαγωγική του όμιλία τόνισε, μεταξύ άλλων, τήν αναγκαιότητα τής λειτουργικής αναγεννήσεως μέ τήν έννοια τής ευτακτης τέλεσης των ιερών ακολουθιών καί τής συνειδητής μετοχής του κλήρου καί του ευσεβοῦς λαου στή λατρεία. Η Έκκλησία μέ τίς προτάσεις της δέν αφαιρεί τίποτε από τήν λατρεία. Μελετᾶ, διευκρινίζει, νοηματοδοτεϊ καί προτείνει μέ βάση τίς τεκμηριωμένες εισηγήσεις των ειδικών έπιστημόνων.

Β'

ΠΟΡΙΣΜΑΤΑ

1. Η όρθόδοξη λατρεία είναι ή κίνηση του ανθρώπου νά διακρίνει τόν άληθινό Θεό, νά τοποθετηθεϊ στον κόλπο τής αγάπης του, νά εκφράσει ανταποδοτικά μέ τήν ευχαριστία του τήν αγάπη. Έτσι, ή λατρεία μαζί μέ τήν πίστη καί τή ζωή, τό δόγμα καί τό ήθος, συναπαρτίζουν ένα άδιαίρετο σώμα. Σκοπό της έχει νά μάς κάνει μετόχους τής Βασιλείας του Θεου, ή όποία πραγματώνεται στην ιστορία καί εκτείνεται στην αιωνιότητα. Η λατρεία νοεϊται συλλογικά καί εκκλησιολογικά. Δέν είναι άτομική, αλλά κοινή υπόθεση, γι' αυτό καί ό Θεός λατρεύεται στον χριστιανικό ναό. Μέσα στή θεία λατρεία φανερώνεται ό Χριστός καί δοξάζεται ό πιστός.

2. Πολλά θεολογικά, κοσμολογικά και ανθρωπολογικά στοιχεία της αρχαίας ελληνικής φιλοσοφίας συναντώνται θετικά ή αρνητικά εν σχέσει προς τὸ Χριστιανισμό. Ἡ χριστιανικὴ διδασκαλία ὁμως υπερβαίνει σὲ πολλά οὐσιώδη σημεῖα τὴν ἀρχαία ἑλληνικὴ σκέψη σὲ θεανθρώπινα πλαίσια. Ἐν τελοῦνται σήμερα παραολυμπιακοὶ ἀγῶνες καὶ ὑπάρχει φροντίδα γιὰ τοὺς ἀνθρώπους μὲ εἰδικές ἀνάγκες, ὀφείλεται στὴν ἀνύψωση τῶν ἠθῶν διὰ τοῦ Εὐαγγελίου καὶ τὴν συνακόλουθη κατάργηση τοῦ "Καιάδα". Ἡ Ἐκκλησία "τὰ τῶν ἀνθρώπων ἦθη κατεκόσμησε".

3. Στὴν πρὸ Χριστοῦ ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Λαοῦ ὑπάρχει διάκριση μεταξὺ ἀκαδημαϊκῆς φιλοσοφίας τῶν μεμονωμένων φιλοσόφων καὶ τῆς πράξεως τῆς λαϊκῆς φιλοσοφίας. Ἡ διάκριση αὐτὴ ἐκφράστηκε μὲ τοὺς ὁμηρικοὺς ὕμνους, μὲ τὸ ἔπος καὶ τὴν τραγωδίαν. Πολλοὶ καταξιωμένοι φιλόσοφοι ἀφ' ἑνὸς μὲν κατέκριναν τὰ μυθεύματα τῆς εἰδωλολατρίας, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἐξέφρασαν προφητικῶς τὶς ἀναζητήσεις τους γιὰ τὸν Ἐνα Ἀληθινὸ Θεό. Μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ ἀπαξίωσαν οἱ ἴδιοι τὴν εἰδωλολατρίαν. Ποιητὲς τῆς ἀρχαιότητος ὡς γνήσιοι ἐκφραστὲς τῆς λαϊκῆς φιλοσοφίας ἀπέρριψαν κάθε μορφή παγανιστικῆς εἰδωλολατρίας.

4. Ἡ νομικὴ λατρεία τῆς ἐβραϊκῆς θρησκείας εἶναι διαμετρικὰ ἀντίθετη μὲ τὴν "ἐν πνεύματι καὶ ἀληθείᾳ" (Ἰωαν.4,23) λατρεία πού κήρυξε ὁ Χριστός. Ἡ Χριστιανικὴ Λατρεία δὲν πρέπει νὰ θεωρεῖται ὡς μία ἐξελιγμένη μορφή τῆς ἐβραϊκῆς λατρείας, ἐφ' ὅσον τὴν χρησιμοποίησε ὡς ἐφαλτήριο γιὰ νὰ πραγματοποιήσῃ ἕνα μεγάλο ἄλμα καὶ νὰ προσλάβῃ οἰκουμενικὸ χαρακτήρα. Ἡ "ἐν πνεύματι καὶ ἀληθείᾳ" λατρεία βιώνεται μὲ τὴν προσευχή. Στὸ ἔργο αὐτὸ συμβάλλει ἡ καθαρὸτητα τῶν νοητικῶν δυνάμεων τοῦ ἀνθρώπου.

5. Μεταξὺ λόγου καὶ μυστηρίου ὑπάρχει μιὰ διαλεκτικὴ σχέση. Στὴ βιβλικὴ κατανόησή του τὸ μυστήριον εἶναι τὸ μυστικὸ σχέδιον τοῦ Θεοῦ γιὰ τὴ σωτηρία ὅλου τοῦ κόσμου. Τὸ σχέδιον αὐτὸ πραγματώνει ἡ Ἐκκλησία, ἡ ὁποία ὡς ἐκ τούτου θεωρεῖται τὸ κατ' ἐξοχὴν μυστήριον, σύμφωνα μὲ τὴ βιβλικὴ θεολογία. Ἡ ἐκκλησιολογικὴ διάσταση τοῦ χριστιανικοῦ μυστηρίου βρίσκεται σὲ ἀντίθεση μὲ τὰ σακραμενταλιστικά – μαγικά χαρακτηριστικά τῶν μυστηριακῶν λατρειῶν τοῦ ἑλληνιστικοῦ περιβάλλοντος. Πάντως ὁ κίνδυνος τῆς τυπολατρίας καὶ τοῦ σακραμενταλισμοῦ σὲ ὀρισμένες περιπτώσεις ἀπειλοῦν καὶ τὴν χριστιανικὴν λατρεία.

6. Ἡ κοσμοκεντρικὴ καὶ φυσιοκρατικὴ ἀντίληψη τῆς λατρείας τῶν εἰδώλων ἔρχεται σὲ ἀντίθεση μὲ τὴν λατρεία τῆς Ἐκκλησίας. Ἡ Χριστιανικὴ Λατρεία στηρίζεται στὴν ἀποκάλυψη τοῦ Θεοῦ διὰ τοῦ προσώπου τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ. Ἐπομένως, οὐδεμία σχέση ὑπάρχει μεταξὺ τῆς λατρείας τῶν εἰδώλων καὶ τῆς λατρείας τῆς Ἐκκλησίας μας. Θὰ πρέπει ἐπίσης νὰ τονισθεῖ, ὅτι ὁ λειτουργικὸς συμβολισμὸς τῶν λατρευτικῶν τύπων τῆς Ἐκκλησίας δὲν εἶναι μιὰ ἀπλή τυπολογία, ἀλλὰ ἀποτελεῖ ἀπεικόνιση τῶν ἐσχάτων, δηλαδὴ τῆς Βασιλείας τοῦ Θεοῦ.

7. Ἡ εὐχαριστιακὴ θυσία εἶναι συνέχεια τῆς σταυρικῆς θυσίας τοῦ Κυρίου, καὶ ἔχει ὄχι συμβολικὸ, ἀλλὰ πραγματικὸ καὶ ρεαλιστικὸ χαρακτήρα. Ὡς μυστηριακὴ ἐπανάληψη τῆς σταυρικῆς θυσίας ὀνομάζεται ἀνάμνηση μὲ τὴν ἔννοια τῆς ἀνακεφαλαίωσης ὅλου τοῦ μυστηρίου τῆς σωτηρίας μας. Σὲ σχέση μὲ τὶς θυσίες τῆς προχριστιανικῆς ἐποχῆς, ἡ εὐχαριστιακὴ θυσία εἶναι μοναδικὴ καὶ ἀσύγκριτη. Ἡ εὐχαριστιακὴ θυσία εἶναι ἀναίμακτος, λογικὴ, πνευματικὴ καὶ σωτήριος, διότι ἀκριβῶς μᾶς σώζει ἀπὸ τὴν ἁμαρτία καθιστώντας μας κοινωνοὺς τοῦ θανάτου, τῆς ἀναστάσεως καὶ τῆς δόξας τοῦ Χριστοῦ.

8. Τὸ Μυστήριον τοῦ Βαπτίσματος δὲν ἔχει σχέση μὲ τὶς μυστηριακὰς λατρεῖες, ἀλλὰ κατανοεῖται μόνο σὲ παλαιοδιαθηκικὴ καὶ ἰουδαϊκὴ βάση. Γιὰ τὴν Χριστιανικὴν Ἐκκλησίαν τὸ βάπτισμα τοῦ ὕδατος διαφοροποιεῖται ἀπὸ αὐτὸ τοῦ Πνεύματος καὶ εἶναι πράξις μνητικὴ καὶ ἰλαστήρια. Οἱ μυστηριακὰς λατρεῖες χρησιμοποιοῦσαν καθαρμούς μὲ νερό πού ἀπευθύνονταν ὁμως σὲ λίγους ἐκλεκτούς. Ἀντίθετα τὸ Μυστήριον τοῦ βαπτίσματος τῆς Ἐκκλησίας δὲν ἔχει μόνο προσωπικὸ, ἀλλὰ καὶ οἰκουμενικὸ χαρακτήρα.

9. Ἡ θεραπευτικὴ τῆς Ἐκκλησίας μὲ τὸ μυστήριον τοῦ Ἁγίου Εὐχέλαιου διακρίνεται διαμετρικὰ ἀπὸ τὶς θεραπείες στὰ ἱερά τοῦ Ἀσκληπιοῦ (Ἀσκληπιεῖα). Ἡ θεραπευτικὴ δραστηριότητα τῆς Ἐκκλησίας ἀφορᾷ ταυτόχρονα στὴν ψυχὴ καὶ τὸ σῶμα, θεώρηση παντελῶς ἀνύπαρκτη στὶς θεραπείες τῶν Ἀσκληπιεῖων. Ἀλλὰ καὶ τὸ πρόσωπον τοῦ Χριστοῦ ὡς θεραπευτὴ διακρίθηκε ἀπὸ τὸ μυθικὸ πρόσωπον τοῦ Ἀσκληπιοῦ, ἀφοῦ ὁ Χριστός ἔλαβε σάρκα καὶ ἐπομένως συμπάσχει μὲ τὸν ἄνθρωπον, σὲ ἀντίθεση μὲ τὸν Ἀσκληπιό. Ἄλλωστε γιὰ τὴν Χριστιανικὴν Ἐκκλησίαν ἡ ἀσθένεια θεωρεῖται δοκιμασία μὲν ἀλλὰ καὶ ἐπίσκεψη τοῦ Θεοῦ, ἐνῶ γιὰ τὸν ἀρχαιοελληνισμὸ, κατάρρα.

10. Ἡ Χριστιανικὴ Ἐκκλησία μὲ τὴ σοφίαν, νηφάλια καὶ μετριοπαθὴ τακτικὴ τῆς πέτυχε, ἀφ' ἑνὸς μὲν νὰ συμφιλιώσῃ δύο διαμετρικὰ ἀντίθετα ἡμερολόγια, ἤτοι τὸ ἡλιακὸ - ἑλληνορωμαϊκὸ καὶ τὸ σεληνιακὸ - ἰουδαϊκὸ, ἀφ' ἑτέρου δὲ νὰ μεταμορφώσῃ τὸ ἡμερολόγιον σὲ ἑορτολόγιον. Ὁ κοσμικὸς χρόνος τοῦ παρόντος βίου μεταμορφώνεται σὲ ἀφορμὴ ἑορτῆς, δηλαδὴ σὲ μετάβαση ἀπὸ τὰ ὀρώμενα πρὸς τὰ νοούμενα καὶ σὲ πρόγευση τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ.

11. Ἡ θρησκευοῦσα χριστιανικὴ ψυχὴ ἀντιμετώπισε νηφάλια τὰ εἰδωλολατρικὰ ἱερά καὶ ἀγάλματα καὶ εἰδικότερα τὰ ἱστορικὰ ἐκεῖνα στοιχεῖα, πού εἶχαν σχέση μὲ τὸ τέλος τῆς ἀρχαίας λατρείας. Ἔτσι ἀξιοποιώντας τὰ μνημεῖα τῶν ἀρχαίων τὰ μετέτρεψε σὲ χριστιανικοὺς ναοὺς. Μὲ αὐτὴ τὴν ἐνέργεια ἡ χριστιανικὴ λατρεία ἔγινε ἡ γέφυρα, μὲ τὴν ὁποία ὁ ἀρχαῖος κόσμος πέρασε ἀπὸ τὸν παγανισμό στὴ χριστιανικὴ ἀλήθεια.

12. Ἡ ἀρχαία Ἐκκλησία ἤλθε σὲ ἀντίθεση μὲ τὰ θεάματα τῶν μίμων καὶ τῶν ὀρχηστῶν. Ὅμως μέσα στὴν ἀντίδραση αὐτὴ δὲν ὑπάρχει πολεμικὴ ἐναντίον τῶν ἀρχαιοελληνικῶν δραμάτων, τὰ ὁποῖα θεωροῦνταν φορεῖς μορφωτικῆς ἀξίας. Οἱ ἑλληνόφωνοι Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας, οἱ ὁποῖοι συνέβαλαν στὴ διαμόρφωση τῆς χριστιανικῆς λατρείας, γινώριζαν τὴ λειτουργία τῶν θεάτρων, γι' αὐτὸ καὶ ἀξιοποιοῦσαν τὶς ἐννοιες τοῦ «ρόλου» καὶ τῆς «σκηνῆς» στὰ κείμενά τους, παρόλο πού ὁ ὅρος «δρᾶμα» εἶχε ἀποκτήσει νέα σημασία, ὥστε νὰ διαφοροποιεῖται ἀπὸ τὴν κλασικὴ σημασία τοῦ θεατρικοῦ ἔργου. Τονίζεται, ὅτι τὴν ἐποχὴ ἐμφανίσεως τοῦ Χριστιανισμοῦ τὸ ἀρχαιοελληνικὸ θέατρο βρισκόταν σὲ παρακμῇ. Τὸ γεγονός αὐτὸ πιστοποιεῖται ἀπὸ τὶς ἀκόλουθες μαρτυρίες. Γράφει ὁ Φιλόστρατος: "Συνιόντες (Ἀθηναῖοι) εἰς θέατρον τὸ ὑπὸ τῆ ἀκροπόλει προσεῖχον σφαγαῖς καὶ ἀνθρώπων θυσίαις, ἤγοντο γάρ μεγάλην χρημάτων ἐωνημένοι, πόρνοι, τοιχωρύχοι, μοιχοί, βαλαντιοτόμοι, ἀνδραποδισταὶ καὶ τὰ τοιαῦτα ἔθνη, οἱ δὲ Ἀθηναῖοι ὄπλιζον αὐτούς καὶ ἐκέλευον συμπίπτειν". (Φιλοστράτου: Βίος Ἀπολλωνίου Τυανέως, Δ, 22). Ἐνῶ ὁ Δίων Χρυσόστομος ὑποστήριξε: "... ὥστε τινὰ ἐν αὐτοῖς σφάττεσθαι τοῖς θρόνοις, οὗ τὸν ἱεροφάντην καὶ τοὺς ἱερεῖς ἀνάγκη καθέξειν.... Καὶ τὸν εἰπόντα περὶ τούτων φιλόσοφον οὐκ ἐπήνεσαν, οὐδὲ ἐδέχθησαν, ἀλλ' οὕτως ἐδυσχέραναν, ὥστε ἐκεῖνον λιπεῖν τὴν πόλιν, καὶ μᾶλλον ἐλέσθαι ἀλλαχόσε τῆς Ἑλλάδος διατρίβειν". (Δίωνος Χρυσόστομου Ἱστορικὰ Λόγια, 347).

13. Ἐχοντας ὑπόψη τὸν γνωστὸ ὀρισμὸ τῆς τραγωδίας ἀπὸ τὸν Ἀριστοτέλη διαπιστώθηκε ἡ συσχέτισή της μὲ τὰ κείμενα τῶν Θεῶν Λειτουργιῶν τῆς Ἐκκλησίας. Ἡ ἀρχαία Ἑλλάδα ἔδωσε τὸν "μορφικὸ τύπο", τὸ πλούσιο καὶ κατάλληλο ἐκφραστικὸ ἔνδυμα. Ἡ Ἐκκλησία ἔβαλε, στὸ ὅλο λειτουργικὸ γεγονός, τὸ ζωοποιὸ πνεῦμα. Οἱ Ἕλληνες σοφοὶ προετοίμασαν τοὺς ἀνθρώπους γιὰ τὴν ἔλευση τοῦ Φωτός. Τώρα ὅμως "ἀργοῦσι λύχοι τῆ τοῦ Ἥλιου παρουσίᾳ", κατὰ τὴν ἐκφραση τοῦ Μεγάλου Βασιλείου (PG 32, 165D). Γι' αὐτὸ ἐξάλλου οἱ ἀρχαῖοι φιλόσοφοι εἰκονίζονται στοὺς νάρθηκες τῶν Καθολικῶν τῶν Ἱερῶν Μονῶν τοῦ Ἁγίου Ὁρους.

14. Οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες, ἐπέτυχαν ὑψηλοῦ ἐπιπέδου πολιτιστικῆς δημιουργίας ὅσον, ἴσως, ὀλίγοι στὴν παγκόσμια ἱστορία τῆς ἀνθρωπότητος. Ἡ ποιητικὴ καὶ μουσικὴ θρησκευτικὴ τους παραγωγή καὶ θαυμάζεται καὶ ἐμπνέει, μέχρι σήμερον, τοὺς πολιτισμένους λαοὺς τοῦ κόσμου. Ἡ ἰουδαϊκὴ προχριστιανικὴ ὑμνογραφία ἀποτελεῖ τμῆμα τῆς ἀποκεκαλυμμένης Βίβλου τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης παιδαγωγοῦσα τοὺς ἀνθρώπους στὴν περὶ τοῦ Μεσσία ἀλήθεια. Ἡ χριστιανικὴ ὑμνογραφία καὶ μουσικὴ προέκυψε ὡς σύνθεση, ἐπεξεργασία, ἀναχώνευση, μετασχηματισμὸς καὶ μεταμόρφωση τοῦ θρησκευτικοῦ, ποιητικοῦ καὶ μουσικοῦ πλοῦτος τῆς προχριστιανικῆς ἑλληνοϊουδαϊκῆς κυρίως παραδόσεως. Οἱ ποιητὲς καὶ μελωδοὶ τῆς Ἐκκλησίας μὲ τὸ φωτισμὸ τῆς Χάριτος ἀξιοποίησαν τὰ πολιτιστικὰ στοιχεῖα τοῦ προχριστιανικοῦ κόσμου δημιουργώντας τὴν ἐκκλησιαστικὴ ὑμνογραφικὴ καὶ μουσικὴ παράδοση καὶ τὶς λοιπὲς λειτουργικὰς τέχνες.

15. Ἡ στάσις τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας ἐναντὶ τῶν λαϊκῶν ἐθίμων ἐπικεντρώνεται σὲ τρεῖς βασικὰς ἀρχές:

α. Τὸν ἀπόλυτον σεβασμὸν καὶ φροντίδα συντήρησης τῶν ἐθίμων, πού συνάδουν πρὸς τὸ ὀρθόδοξο δόγμα καὶ τὸ λειτουργικὸ ἥθος.

β. Τὴν ποιμαντικὴ ἀνοχὴ καὶ τὴν παιδαγωγικὴ ἀξιοποίησι τῶν ἐθίμων πού δὲν δημιουργοῦν ἰδιαίτερα πνευματικὰ προβλήματα, ὅπως π.χ. αὐτὰ πού ἀναφέρονται στὴν ἀγάπη πρὸς τὴ φύσιν, τὴν προστασίαν τοῦ περιβάλλοντος καὶ τὴν καλῶς νοούμενην ψυχαγωγίαν τῶν ἀνθρώπων.

γ. Τὴν ἀπερίφραστη καταδίκη καὶ συστηματικὴν ποιμαντικὴν προσπάθειαν ἐξάλειψης τῶν παλαιῶν καὶ νεωτέρων ἐθίμων, πού ἔφερε ἡ ἐκκοσμικέυσις τῆς λατρείας καὶ τὰ ὁποῖα δὲν ἑναρμονίζονται μὲ τὸ πνεῦμα τῆς ἀγίας Γραφῆς καὶ τῶν ἱερῶν κανόνων.

16. Στην εκκλησιαστική ζωή ή ύπαρξη της Έκκλησίας δέν στηρίζεται στην έξαφάνισι της ύπάρξεως τοῦ ἄλλου, ἀλλά στην φανέρωση της βασιλείας τοῦ Θεοῦ, στην παρουσία τῶν ἁγίων καί στην πορεία τοῦ εκκλησιαστικοῦ σώματος. Ἡ ἀντίληψη γιά τό ἀνθρώπινο κάλλος δέν εἶναι ἀπορριπτική οὔτε διορθωτική. Εἶναι θεολογία της πληρώσεως. Ἡ περί κάλλους ἀντίληψη της εἰδωλολατρίας ὀριοθετεῖται ἀπό τό θάνατο, τόν ὅποιον ἀδυνατεῖ νά νικήσει. Ἡ Έκκλησία χωρίς νά ἀρνεῖται τήν αἰσθητική, τήν μεταμορφώνει χαρίζοντά της τήν φιλόκαλλη διάστασή της, πού δέν εἶναι ἄλλη ἀπό τήν ἀναφορά της στόν "ῥαῖο κάλλει παρά πάντα βροτούς".

17. Ἡ ἐθνική βαττολογία καί ἡ λειτουργική προσευχή δέν εἶναι συγκρίσιμα στοιχεῖα. Διαφέρουν ριζικά καί ὡς πρός τό περιεχόμενο καί ὡς πρός τή μορφή, ἔτσι ὅπως φαίνεται στην βιβλική καί ἁγιοπατερική παράδοση. Ἡ λειτουργική προσευχή ἔχει εκκλησιολογικό, χριστολογικό καί πνευματολογικό χαρακτήρα, ἀλλά καί ἐσχατολογικό προσανατολισμό.

18. Ἡ χριστιανική θεολογία, ὅταν συνδιαλέγεται μέ τόν κόσμο, ὀφείλει νά γνωρίζει τά αἰτήματα τοῦ κόσμου, γιά νά συνδιαλέγεται μαζί του μετά λόγου γνώσεως.

19. Γιά μιά ποιμαντική της νεοειδωλολατρίας εἶναι σημαντικό νά γνωρίζουμε τά θεολογικά καί ἄλλα ὑπαρξιακά αἰτήματα τοῦ ἀρχαιοελληνικοῦ στοχασμοῦ, τά ὅποια φαίνεται νά ἀγνοοῦν οἱ σύγχρονοι νεοειδωλόλατρες. Ἡ θεολογία της Ὁρθοδόξου Έκκλησίας μπορεῖ νά ἀπαντήσῃ στά αἰτήματα αὐτά, χρησιμο-ποιώντας τήν πλούσια πατερική παράδοση, ὄχι τόσο ἀπολογητικά, ἀλλά νοηματοδοτώντας θετικά τά πράγματα τοῦ κόσμου.

Γ'

ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ

Ἐχοντες ὑπ' ὄψι τίς Εἰσηγήσεις, τίς διεξαχθεῖσες συζητήσεις καί τίς διατυπωθεῖσες προτάσεις στό Συμπόσιο εὐλαβῶς σημειοῦμεν ὅτι, μέ τό Ποιμαντικό ἔργο της ἡ Έκκλησία διά της λειτουργικῆς ἀγωγῆς δέον, ὅπως στοχεύει εἰς τά ἑξῆς:

1. Νά συνειδητοποιήσουμε, ὅτι ἡ Χριστιανική Λατρεία προέρχεται ἐξ ἀποκαλύψεως, ἐνῶ οἱ παγανιστικές τελετές συνιστοῦν ἀνθρωποκεντρικές πρωτοβουλίες χωρίς προοπτική. Ἡ λατρεία της Έκκλησίας γίνεται "ἐν πνεύματι καί ἀληθείᾳ" καί διαστέλλεται τόσο ἀπό τόν ἰουδαϊκό νομικισμό, ὅσο καί ἀπό τήν εἰδωλολατρία.

2. Εἶναι ἀνάγκη νά ἀναπτυχθεῖ ἡ λειτουργική κατήχηση καί ἀγωγή τοῦ ἱεροῦ Κλήρου καί τοῦ πιστοῦ Λαοῦ, αὐτό θά ἐπιτευχθεῖ, ἂν οἱ ποιμένες γνωρίσουν τίς ἀρχές της λειτουργικῆς θεολογίας τῶν Πατέρων της Έκκλησίας (μελέτη τῶν προβαπτισματικῶν καί μεταβαπτισματικῶν κατηχήσεων).

3. Νά τονισθεῖ τό βαθύτερο θεολογικό νόημα της προσφορᾶς τῶν δώρων (ἄρτου, οἴνου, θυμιάματος καί ἄλλων ἀπαρχῶν), ὡς ἐνδειξη εὐχαριστίας καί ἀνταπόδοσης εὐγνωμοσύνης στό Θεό.

4. Νά ἐπισημανθεῖ στό πλήρωμα της Έκκλησίας, ὅτι οἱ παγανιστικές τελετές θεραπειῶν ἀρρώστων δέν ἔχουν καμιά σχέση μέ τά μυστήρια της Έκκλησίας, τά ὅποια ὁμως πρέπει νά νοηματοδοτοῦνται μέ βάση τή μελέτη καί γνώση τῶν λειτουργικῶν κειμένων καί μέ τήν εὐτακτη καί ἱεροπρεπή τέλεσή τους.

5. Σέ περιπτώσεις ποιμαντικῆς ἀντιμετώπισης της νεοειδωλολατρίας ὁ ποιμένας ὀφείλει νά χειρισθεῖ τό πρόβλημα μέ διάκριση, προκειμένου νά ἀποφευχθεῖ ἡ ἀκούσια διαφήμισή της.

6. Ἡ ἀνασύνταξη της ἐνορίας ὡς λατρεύουσας κοινότητας ἀποτελεῖ τή θετικότερη ἀντιμετώπιση καί τοῦ φαινομένου της νεοειδωλολατρίας.

7. Νά τηρηθεῖ ὑπεύθυνη στάση, στάση σεβασμοῦ ἐναντι της ὑλικῆς δημιουργίας καί τῶν πραγμάτων της λατρείας (εἰκονογραφία, μουσική, ναοδομία, λειτουργική εὐταξία, χρήση τεχνολογικῶν μέσων), ἔτσι ὥστε "ψυχῇ τε καί σώματι" νά πραγματοποιεῖται ἡ ἀληθινή σχέση καί κοινωνία μέ τό Θεό καί τοῦς συνανθρώπους. Ἐπιβάλλεται δέ προσέτι ἡ ἐπιστημονική καί ποιμαντική ἀξιοποίηση τῶν λειτουργικῶν τεχνῶν.

8. Χρειάζεται προσοχή, ώστε ο ποιμένας να μην ενθαρρύνει τά διάφορα παγανιστικά λαϊκά έθιμα, αλλά και να μη προσπαθεΐ σχολαστικά να βρεΐ ειδωλολατρικές συνήθειες σέ διάφορες εκφάνσεις τής λαϊκής παράδοσης.

9. Να αξιοποιηθεΐ ο πλοΐτος του εκκλησιαστικού έορτολογίου και να καλλιεργηθεΐ η ορθόδοξη δογματική συνείδηση τών χριστιανών. Να μη λησμονοΐμε, ότι οί περισσότεροι από όσους βρίσκονται στην πλάνη εντάχθηκαν στην Έκκλησία κάποτε διά του Μυστηρίου του Αγίου Βαπτίσματος. Οί ευθύνες τών ποιμένων στίς περιπτώσεις αυτές είναι μεγάλες.

10. Να γίνει ευρύτερα γνωστό ότι, τά ειδωλολατρικά κινήματα μέ τίς ποικίλες τάσεις τους, δέν ταυτίζονται μέ την άρχαιοελληνική θρησκεία, την αναβίωση τής οποίας ύποστηρίζουν, ότι επιδιώκουν. Κάνουν έπιλεκτική χρήση τών πολυθεϊστικών πεποιθήσεων, αποσιωπώντας ή απορρίπτοντας τίς μονοθεΐζουσες ή μονοθεϊστικές ανατάσεις τών λαμπροτέρων εκπροσώπων τής άρχαιοελληνικής διανοήσεως.